

ЕССЕЇСТИКА, ПУБЛІЦИСТИКА

Євген БАРАН

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ІНДИВІДУАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ СПРИЙНЯТТЯ

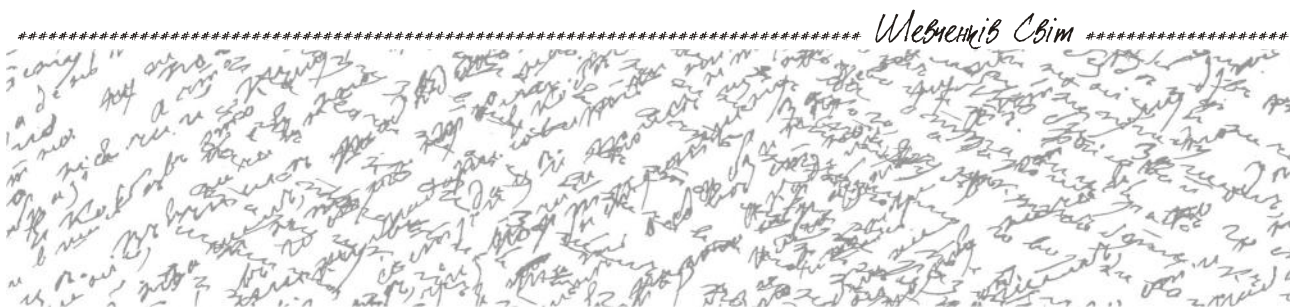
**Виступ на Шевченківському
святі 9 березня 2016 року
в Прикарпатському
національному університеті
імені Василя Стефаника**

«[...] Я как мастер, выученный не горем, а чем-то страшнее, рассказываю себя людям, но рассказать вам чувство, которым я теперь живу, все мое горе – мастерство бессильно и ничтожно. Я страдал, открывался людям как братьям и молил униженно одной хотя холодной слезы за море слез кровавых – и никто не канул ни одной целебной росинки в запекшиеся уста. Я застонал, как в кольцах удава – «он очень хорошо стонет», сказали они...»

До кн. В. М. Репниної [кінець листопада 1843]

Здається, до сьогоднішнього виступу підходять міркування Тодося Осьмачки, сего стражденного українського «поета з пекла» (М. Слабошпицький), хоча вся українська поезія класична породжена не **Раєм**, а **пеклом**, не розумінням, а стражданням: «Я певний, що якби Шевченко з'явився перед Шекспіром і Гете, то вони б мали його перед своїми духовними очима як божество, щось подібне до Богочоловіка. Бо Шевченко збільшив славу Спасителя як людинолюба». І ще одна його теза категорично-християнська: «Після Ісуса Христа немає в світі дорожчої людини для людства, як Шевченко (...)» [**Осьмачка Т. Думки: (із шпитальних нотаток) // Слово: Збірник укр.письм. в екзилі: вип. 1. – Нью-Йорк, 1962. – С. 294-295.**].

Чому саме Осьмачка і його міркування. Тому, що кінець 2015 – початок 2016 років ознаменувався серйозними суперечками



навколо літературної відзнаки, позначеної іменем Шевченка. У результаті ні письменники, ні літературознавці цієї премії не отримали. І якщо про кандидатури письменників можна промовчати, то серед літературознавців було три дослідники творчості Шевченка: Гр. Грабович, Гр. Клочек і С. Гальченко. І якщо перший з них – «модний», то другий – «просвітянсько-добротний», а третій – «академічно-статичний». І кожен з них заслуговував би премії, якби не та загальна суспільно-політична атмосфера, яка й досі нас тримає в кайданах індивідуально-ментального рабства. Мені більше імпонують не згадані дослідники, кожен зі своїм баченням і своєю інтерпретаційною метою. Імпонує черкаський дослідник Василь Пахаренко, який ще 2013 року видав 838-и сторінкову монографію **«Шевченко як геній»** з ключовою тезою: *«Шевченко є український національний поет-геній християнсько-екзистенційного, персоналістичного типу світосприйняття»* [Василь Пахаренко. – С. 112], яку я не просто цитую, а беру за основоположну власного сприйняття Шевченка.

Тут мені згадується есей десятирічної давності **«Шевченко як несвобода»**, який, на жаль, залишається актуальним. Вдамся до автоцитування: *«Бо правда про Шевченка полягає у тому, що в який бік не крути, все одно це буде лише наближенням до Шевченка і жодною мірою не Шевченко, яким він був насправді. Такий вже його льос, щоб кожне покоління відкривало Шевченка свого, забуваючи або нехтуючи Шевченком іншим. Отож і виходить, що Тарас Шевченко – це несвобода. Національна й індивідуальна»* [Євген Баран. – С. 162].

Колись набагато категоричніше і контроверсійніше про сприйняття поляками Міцкевича і їхнього класичного набутку культури писав у своїх щоденниках Вітольд Гомбрович, коментуючи виступ одного письменника на ювілейному зібранні: *«Він пояснював собі й цілому зібранню, що ми – великий народ, хоча це, можливо, вже й не викликало ентузіазму у слухачів (адже їм цей ритуал був давно відомий – вони брали в ньому участь, як у богослужінні, від якого не належить чекати несподіванок), і все ж промова сприймалася з певним задоволенням, бо патріотичну повинність було виконано. А для мене цей обряд нагадував сценку з пекла, і ця національна месса видавалася мені по-чортячому знущальною і злостиво гротескною. Бо, підносячи Міцкевича, присутні тут принижували себе, а їхнє вихвалання Шопена, власне, свідчило про те, що вони до Шопена не доросли – захоплюючись власною культурою, вони оголювали свій примітизм»* [Вітольд Гомбрович. Щоденник. Том 1. – С. 13]. І ще одна його контроверсійна теза: *«Я сказав, що справді зрілий народ повинен помірковано оцінювати власні заслуги, а справді життєздатний мусить навчитися нехтувати ними, він обов'язково має зневажати все, що не належить до його теперішньої діяльності та сучасного розвитку...»* [Там само. – С. 17], бо *«якщо нам імпонує наша велич чи наше минуле, це свідчить про те, що вони не ввійшли в нашу кров»* [Там само. – С. 17]. До **Гомбровича** я ще повернуся, бо маємо не тільки проговорювати речі для нас мало приємні, але й виробляти стратегію національного буття в новітніх геополітичних ігрищах. Вибачайте. Але знову напрошується Гомбрович: *«Література крупного калібру мусить бити по далеких цілях, дбаючи передусім про те, щоб ніщо не послабило її далекобійності. Якщо ви хочете, щоб снаряд залетів далеко, мусите спрямувати ствол угору»* [Там само. – С. 36].

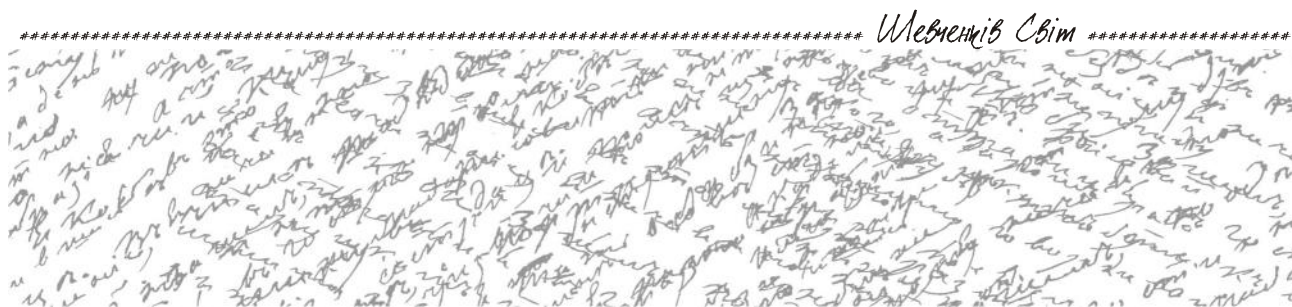


Якою мірою моє цитування Гомбровича стосується Шевченка і яким чином стосується? Безпосереднім. Все, що писав і твердив цей контрверсійний поляк, якого й по нині не люблять на батьківщині, говорить за Шевченка і про нього. Тому, що Шевченко, і це аксіоматично, – не українське минуле і не українське вчорашнє. Він сьогодні, і тут. Він не сковує і не залякує, але своїм великим серцем прочуває всю глибину нашого національного випробування і весь біль нашої індивідуальної слабкості. У листі до брата Микити (15 листопада 1839 року) Тарас Шевченко пише таке: «Ну коли то ще те буде, чи побачимось, чи ні, а тепер про себе скажу от що, – слава Богу милосердному жив і здоров, учуся малювать. Коли трапить-ся, заробляю гроші. Оце на тім тижні заробив трохи, то й тобі посилаю – (25 руб. асигн.) А коли буде більш, то й ще пришлю, так от бач живу, учусь, нікому не кланяюсь, і нікого не боюсь, окрім Бога, – велике щастя бути вольним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить (...)» **[Листування Тараса Шевченка. – С. 54]**. І простий до болю заклик-прохання: «Та будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому, – «Бо москалі – чужі люди, // Тяжко з ними жити; Немає з ким поплакати // ні поговорити...».

Шевченко простий, як природа. Не спрощений, а вільний у тому, що робить, що пише, і що каже... Добре це сформульовано у Василя Пахаренка: «Таким чином, підгрунття культурного коду Шевченка творять рідна природа, жива народна мова та синкретичне фольклорне мистецтво на пісенній (звуково-часовій) основі» **[Василь Пахаренко. – С. 459]**.

Шевченко чи не єдиний з українських письменників (тут поряд з ним можна хіба що поставити Василя Стуса) був цілною сковородинівською людиною. Але не споглядально-філософською, а активно-стверджувальною. Власне, що дало підстави Миколі Шлемкевичу назвати новий тип української людини – шевченківською людиною: «(...) сучасна українська людина народилася (...) не із втечі в ситу вигоду, не із пристосуванства до чужих світів і не із втечі у власну душевну шляхетність. Вона народилася з пориву створити свій власний новий світ із власних джерел і власних сил. На прапорах тієї нової української людини виписане (...) гасло: – Борітеся – поборете! Сучасна українська людина це шевченківська людина. Вона перейняла репрезентацію сучасного українства. Та людина відверталася від старосвітського поміщицтва, від отупіння в достатку, до того окуплюваному кріпацькою неволею братів; вона, та нова людина чекала апостолів правди й науки не для поринення в забуття, але для перетворення світу й життя на основі нового, праведного закону; і при всьому розумінні Гоголя, навіть пошані для «великого друга», вона відкидала радикально пристосування до чужої сили в Україні. Візія свого світу з вільним і справедливим уладом – опановує цю людину» **[Микола Шлемкевич. Загублена українська людина. – С. 21-22]**.

Сковорода так визначав головну мету людського життя: «Головна мета життя людського, голова діл людських є дух людини, думки, серце. Кожен має свою мету в житті; але не кожен – головну мету, себто не кожен піклується про голову життя. Один піклується про черево життя, себто усі діла свої скеровує, щоб дати життя череву; інший – очам, інший – волоссю, інший – ногам та іншим частинам тіла; інший – одягам й подібним бездушним речам; філософія, або любов до мудрости, скеровує усе коло діл своїх до тієї мети, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам, яко голові всього. Коли дух людини ве-



селий, думки спокійні, серце мирне, – то й усе світле, щасливе, блаженне. Оце і є філософія» [за **Дм. Чижевським. Нариси з історії філософії на Україні. – С. 45-46**]. Особливість Шевченка, що він ствердив цю ідею на рівні індивідуального вибору. Чи як пише згаданий В. Пахаренко: «(...) Шевченко став генієм тому, що все життя дивився на світ і на себе очима духу, тому, що з роками цей його зір ставав гострішим, проникливішим» [**Василь Пахаренко. – С. 427**].

19 лютого 1841 року Тарас Шевченко пише листа Григорію Квітці-Основ'яненку, в якому дякує письменникові за повість «**Маруся**» («Тільки й рідні, що ви одні... не цурайтеся ж, любіть мене так, як і я Вас люблю. Не убачивши Вас зроду, Вас не бачив, а Вашу душу, Ваше серце так бачу, як може ніхто на всім світі. – Ваша Маруся так мені Вас розказала, що я Вас навиліт знаю. Далєбі, правда...») [**Листування Тараса Шевченка. – С. 57**], вкотре нарікає на Московщину: «Кругом (sic!) москалі та німота, ні одної душі хрещеної (...)» [**Там само. – С. 57**] і просить бодай якоїсь пам'ятки про Україну. У цьому проханні весь Шевченко. Україна як ідея, рай; Московщина – як осоружна земля, пекло:

«(...) а ми пропадаємо в оцьому проклятущому Пітері, щоби він замерз на віки (...)» [**лист до Я. Кухаренка від 30 вересня 1842**];

«(...) а я... чорт-зна що ні то роблю що, ні то гуляю-сновигаю по оцьому чортовому болоті, та згадую нашу Україну» [**лист до Г. Тарновського від 25 січня 1843**];

«Був я уторік на Україні – був у Межигірського спаса, і на Хортиці, скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну, катової віри, німота з Москалями; бодай вони переказилися» [**лист до Я. Кухаренка від 26 листопада 1844**];

«Перше в столицю не пускали, а тепер з цеї смердючої столиці не випускають. Доки вони будуть знущатись наді мною?» [**лист до М. Максимовички від 10 травня 1859**];

«В Петербурзі я не всиджу, він мене задушить. Нудьга така, що нехай Бог боронить всякого хрещеного і нехрещеного чоловіка» [**лист до В. Шевченка від 2 листопада 1859**]...

Сьогодні маємо багато спекуляцій на теми нашої культурної спадщини, життя і творчості Тараса Шевченка зокрема. Одна справа, коли до такої спекуляції вдаються журналісти на кшталт пріснопам'ятного *a'la Viznyu*; інша – коли за цими спекуляціями ховаються або ж літературознавці, або ж письменники з нібито благими намірами, – не перетворювати українських класиків на «святенних корів». На моє глибоке переконання, помножене на індивідуальний літературний досвід, життя кожної видатної людини, чия діяльність, чий досвід спричинилися до радикальних позитивних змін у суспільстві, має право на «публічну» посмертну таїну або ж, якщо хочете, міфотворення. Бо коли індивідуальні життєві таємниці перетворюються на квазіжурналістські дешеві сенсації, і спільнота на них ловиться й потирає від задоволення масні рученята, тоді руйнується сам принцип канону – культурного чи суспільного. В українському хаосі, звісно, вирує життя. Але дисциплінувати його може лише канон (взірець), інакше ми ризикуємо завжди ходити по головах національних пророків...

Про Шевченка треба знати найголовніше і найсокровенніше – те, що він сам визначав у собі [« (...) я по плоті й духу – син і рідний брат нашого безталанного народа (...)»], з листа до **В. Шевченка від 7 грудня 1859**]. А всьому решті – від таємниць народження, долі матері до інтимних стосунків із жіноцтвом, якщо



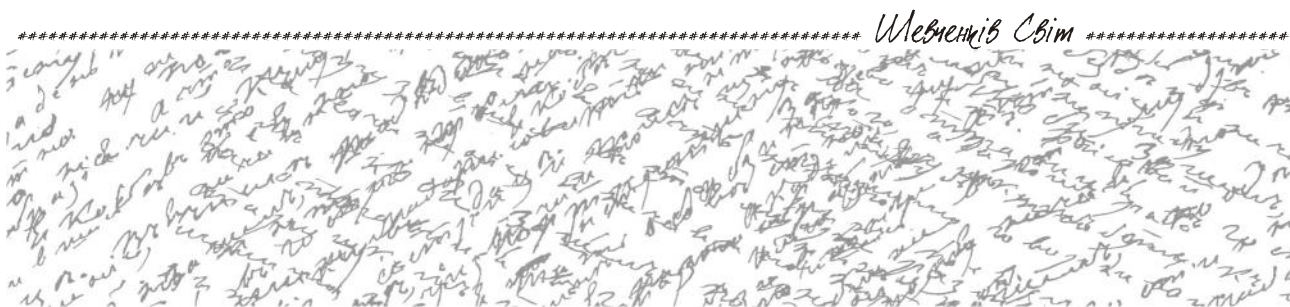
вони не мали безпосереднього впливу на творчість – даймо спокій. Як там у Шевченка: «*Минаймо, минаймо, моя підступна пам'яте, оте моє минуле! Не потривожило серця любого друга недостойними спогадами, забудемо і простимо темних мучителів наших, як простив милосердний Людинолюбєць своїх жорстоких розпинателів. Обернімося до всього ясного, тихого, як наш український осінній вечір, та запишемо все побачене і почуте, все, що продиктує серце*» [Тарас Шевченко. *Щоденник*. – С. 12-13]. Не про цноту політичних і культурних невдах мова, а про Дух, який виростає із людського люблячого серця: «*Люди! Якщо вам наказано мене зарізати, то ріжте, але хоч не таким тупим, страшенно тупим ножем!*» [Вітольд Гомбрович. *Щоденник, 1 том*. – С. 337].

Шевченкова жага правди суголосна біблійній, сакральній. Тому його слово чіпає і б'є нас. У ньому індивідуальну правду помножено на вічність. Тому Шевченка не люблять і не сприймають фарисеї від політики і культури. Тому не розуміють тих письменників, які наближаються до шевченкової візії Правди, не відважуючись прийняти її до кінця. Шевченко євангелізував Людську Кривду, і вона виростала у Божу Правду. З українських письменників-класиків у цьому самовбивчому правдошуканні Шевченкові суголосний наш Стефанік. Це також пояснює, чому українська віршована патріотика, сучасна зокрема, здебільшого є вторинною, бо вона не може прорости до шевченкової «животворящої правди».

Сучасний польський поет і критик Анджей Дембковський у статті «*Про брехню суспільного життя*» («*Gazeta Kulturalna*», numer 3, marzec 2014, s. 15) виголосив цікаву тезу про Юзефа Пілсудського та його значення для поляків: «*Пілсудський був останнім польським політиком, який мав розуміння, чим повинна бути Польща. То значить – як має виглядати польське життя, польське війсьсько, польська література, що зробити з Польщею, як їй служити. Він мав якусь величезну візію. Очевидно, йому це не вдалося. Натомість сучасні напищені візії Польщі, комуністичні і ліберальні, говорять про те, як видурити побільше грошей з Брюсселя і залатати дірки бюджету*». Продовжуючи Дембковського, можу твердити, що Україна ніколи не мала і досі не має таких політиків, – виняток, можливо, становлять Франко, Шептицький і Шухевич (але вони ж не політики: один – поет, другий – священник, третій – воїн) – зате вона мала і має Тараса Шевченка! Бо нашу візію України чи, як це називаю, візію Держави-Раю, цілком змодельовала поезія Шевченка.

Ми забуваємо про найголовніше, ми народжуємося без віри у власну місію, без знання, що така віра і така місія можливі. В Шевченкові ці знання і віра були вродженими. Іван Тургенєв, сей поміщик-ліберал у літературі, зі здивуванням відзначав у своїх спогадах про Шевченка: «*Самолюбие в Шевченке было очень сильное и очень наивное в то же время: без этого самолюбия, без веры в свое призвание он неизбежно погиб бы в своем закаспийском изгнании (...)*» («*Воспоминание о Шевченко*»). І ще одне зізнання Тургенєва у власній світоглядній і національній обмеженості: «*(...) талант его привлекал нас своею оригинальностью и силой, хотя едва ли кто-нибудь из нас признавал за ним то громадное, чуть ли не мировое значение, которое, не обинуясь, придавали ему находившиеся в Петербурге малороссы (...)*» (Там само).

Сьогодні українці, як ніколи, мають усвідомити, – животворяща правда Шевченкового слова (*Слова-Бога, Слова-Чину, Слова-Бою*) заманіфестувала



усі вимоги до Держави-Раю і до *нової шевченківської людини*. Їх можна і треба повторювати, але немає потреби щоразу ставати в позу новітнього оракула чи національного месії. Завжди потрібно пам'ятати, що *в житті важлива не поза, а позиція* (за Вол. Брюггеном). Наступним політиком, до якого можна буде прислухатися і за яким можна буде піти, стане *політик-тесля*; політик, який повернеться до споконвічного ремесла і доведе, що він є насамперед добрим майстром! Не забуваймо, що Христос перед тим, як проповідувати, був теслюю. А проповідуючи, все робив, як добрий господар, чиє Слово не розходилося з ділом...

У дні вшанування пам'яті Тараса Шевченка, у дні драматичної загрози нашому політичному та національному життю ми маємо ствердити перед світом і перед собою, що є *суспільством вільних духів* (М. Шлемкевич). Тільки так ми виконаємо найголовніший Заповіт Шевченка. В протилежному разі ми повинні мовчати. Своїм мовчанням спокутувати провину перед Українським Пророком, дотримуючись нарешті тієї клятви, яку дав над гробом Тараса Шевченка від імені українського народу Пантелеймон Куліш: *«Будь же, Тарасе, певен, що ми його [заповіт – моє. Б.Є.] соблюдемо і ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив єси. Коли ж не стане в нас снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам, так як ти, безтрепетно святую правду глаголати, то лучче ми мовчатимем, – і нехай одні твої великі речі говорять людям вовіки і віки чисту, немішану правду»...*

